

SANİ HACİYEV

Bakı Dövlət Universitetinin professoru

E-mail: s.t.haciyev@mail.ru

**RUSİYA TARİXŞÜNASLIĞINDA KİPR PROBLEMİNİN
ARAŞDIRILMASINA DAİR****Açar sözlər:** tədqiqat, rus müəllifləri, metodologiya**Ключевые слова:** исследование, российские авторы, изыскания, методология**Keywords:** research, Russian historians, the works, the methodology

Kipr mövzusu Rusiya tarixşünaslığında kompleks şəkildə 1950-ci illərin ikinci yarısından etibarən araşdırılmağa başlanmışdır. Məhz bu dövrdə ortaya çıxan tədqiqatlar problemin nəzəri tərəflərini də əhatə etmiş, beynəlxalq münasibətlərlə əlaqəli şəkildə araşdırılmışdır. Hərçənd ki, bu illərdə yazılan tədqiqatların böyük əksəriyyətində Kipr məsələsi bu və ya digər müəllifin hadisəyə şəxsi baxışı çox güclüdür.

Konkret tarixi və tarixi-siyasi tədqiqatlara gəlincə, Kipr problemi bu istiqamətdə də geniş şəkildə əhatə olunmuşdur, amma bu illərdə hələ Kiprşünaslıq elmi ortaya çıxmamışdır. Bu dövrdə yazılan ən səciyyəvi əsərlər A.N.Krasilnikov (1), Y.A.Tarabrin (2), V.Q.Truxanovski (3) kimi tarixçilərin əsərləridir. Onların da əsərləri başlıca olaraq İngiltərənin xarici siyasət konsepsiyası daxilində Kipr məsələsini tədqiq edir. Təbiidir ki, bu illərdə nəşr olunan əsərlər çox güclü ideoloji təsirə məruz qalmışdır və tarixçilərin Kipr problemini obyektiv araşdırmasına mane olmuşdur, daha doğrusu, tarixçilərin tədqiqat üsullarını məhdudlaşdırmışdır. Bununla yanaşı, adları çəkilən müəlliflərin əsərləri Kipr probleminin və ümumilikdə 1950-60-cı illərin beynəlxalq münasibətləri tarixinin bir çox məqamlarına aydınlıq gətirə bilmişdir.

Məsələn, A.N.Krasilnikovun əsəri, heç şübhəsiz, sovet tarix elmi üçün ciddi əsər idi və Kipr problemi üzrə böyük sayda sənədlərin təhlili baxımından əhəmiyyətli sayılmalıdır (1). Y.A.Tarabrinin əsəri Böyük Britaniyanın Kipr siyasətini araşdırmaqla, adanın siyasi tarixində müstəmləkəçiliyin ağır nəticələrini üzə çıxara bilmişdir (2). V.Q.Truxanovskinin əsərlərində II Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq vəziyyət, Böyük Britaniyanın Kiprdə siyasətinin mahiyyəti, ingilis hakim dairələrində Kiprin taleyi ilə bağlı planlar təhlil olunur (3).

Bu illərdə yazılan əsərlər içərisində Kipr məsələsi ətrafında böyük dövlətlərin arasındakı münasibətləri araşdıran tədqiqatlar da vardır. Ələlxüsus Kipr məsələsi ilə bağlı İngiltərə-ABŞ münasibətləri İ.M.Leminin (4-5), O.E.Tuqanovanın (6) əsərlərində araşdırılır. Bu əsərlərin xarakterik cəhəti ondan ibarətdir ki, bu müəlliflər Kipr məsələsini araşdırarkən İngiltərəni ABŞ-ın bölgədəki kiçik tərəfdaşı kimi təqdim edirlər və İngiltərənin Kipr siyasətini Yaxın Şərq siyasətinin kontekstində araşdırırlar.

Göründüyü kimi, 1950-60-cı illərdə sovet tarixçiləri tərəfindən yazılmış əsərlərin böyük bir qismində Kipr məsələsi Böyük Britaniyanın xarici siyasəti və ya beynəlxalq münasibətlər kontekstində araşdırılmışdır.

Bununla yanaşı, rus tarixçilərinin bir qisminin əsəri konkret Kiprin tarixinə həsr olunmuşdur. S.M.Leonidovun “Kiprin müstəqillik uğrunda mübarizəsi” adlı əsərini xüsusi olaraq göstərə bilərik ki, bu kitab konkret olaraq Kiprdəki milli hərəkata həsr olunmuşdur. Kitabın müəllifi ingilislərin 1878-ci ildə Kipri işğal etməsindən başlayaraq 1960-cı illərdə Kipr

Respublikasında baş verən hadisələrə qədər olan böyük bir dövr çərçivəsində Kiprin tarixi araşdırır (7).

Bundan əlavə, Q.A.Anatolyevin “Kipr problemi” kitabını (8), T.K.Kislitsinanın “Kiprdə milli-azadlıq hərəkatı” adlı məqaləsini (9), V.İ.Kovalyovun “Kipr problemi və NATO” adlı məqaləsini və yenə onun “Kipr problemi və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı” adlı dissertasiyasını (10-11), A.Nikolasın “Kipr problemi 1960-1975-ci illərin beynəlxalq münasibətlərində” adlı dissertasiyasını (12), V.A.Şahbazovun “Türkiyənin siyasətində Kipr məsələsi (1960-1975-ci illər) adlı dissertasiyasını (14), yenə onun “1945-1960-cı illərdə yunan-türk münasibətlərində Kipr məsələsi” (13) və L.Türininin “Kipr münaqişəsi” adlı məqalələrini (15) qeyd etmək olar.

Rusiya tarix elmində Kipr probleminə marağın kəskin şəkildə artması 1970-ci illərin ortaları – 1980-ci illərə təsadüf edir. Bu da ilk növbədə, 1974-cü il hadisələri ilə bağlı olmuşdur. Marksist tarixçilər baş verən hadisələri, xüsusilə adaya türk qoşunlarının yeridilməsini və Yunanıstanın NATO-dan çıxmasını kapitalist dünyasındakı ziddiyyətlərin kəskinləşməsi ilə bağlayırdılar. Bu illərdə Kipr tarixilə bağlı yazılan əsərlər sırasında Y.Q.Bronin, B.M.Potsxveriya, V.A.Şmarov kimi məşhur tarixçilərin kitabları geniş yayılmışdır.

Y.Q.Bronin “Aralıq dənizi bölgəsində imperialist dövlətlərin siyasəti” (16), B.M.Potsxveriya “Türkiyənin İkinci dünya müharibəsindən sonra xarici siyasəti” və yenə onun “XX əsrin 60-80-ci illərində Türkiyənin xarici siyasəti” (17-18), V.A.Şmarov “Şərqi Aralıq dənizində imperiaizmin siyasətini xüsusiyyətləri” adlı əsəri (19) Kipr adasını NATO-nun strateji bazası olaraq təqdim edir, bu hərbi təşkilatın Şərqi Aralıq dənizindəki fəaliyyətini izləməklə Kipr hadisələrini də birbaşa onun siyasəti ilə bağlayırdılar.

S.M.Leonidovun araşdırdığı problemi izləyən və bu problematikanı davam etdirən L.N.Anisimov 1980-ci illərin ortalarında apardığı araşdırmalarında Kiprin tarixini digər dövlətlərin xarici siyasəti kontekstində deyil, müstəqil problem kimi araşdırır. Özünün “Kipr problemi. Tarixi və beynəlxalq hüquqi aspekti” adlı əsərində L.N.Anisimov Kiprin daxilindəki hadisələri və icmalar arasındakı ziddiyyətləri tədqiq etmişdir (20). Müəllifin fikrincə, adada baş verən münaqişə türk və yunan icmaları arasındakı ziddiyyətlərlə bağlı deyil, burada Yunanıstanın və Türkiyənin mövqelərinin toqquşması ilə bağlıdır. V.A.Şmarovun tədqiqatlarında isə Kipr hadisələri daha çox NATO-nun siyasəti kontekstində araşdırılmışdır. 1986-cı ildə yazmış olduğu “Kipr NATO-nun Aralıq dənizi siyasətində” adlı monoqrafiyasında (21). A.Şmarov rus, yunan, ingilis dillərində olan sənədlərə istinadən Kiprin NATO siyasətində yerini müəyyən etməyə cəhd göstərmişdir, lakin təəssüf ki, sovet xarici siyasətinin ideoloji təsirindən çıxıb bilməmişdir.

1970-ci illərdə yazılan əsərlər içərisində O.B.Şparonun əsərini xüsusi qeyd etmək lazımdır; belə ki, bu əsər uzun müddət Kipr tarixilə maraqlananlar üçün stolüstü kitab olmuşdur. O.B.Şparonun “Kiprin İngiltərə tərəfindən zəbti” adlı kitabında adada ingilis müstəmləkəçiliyinin ağır nəticələri təhlil edilmişdir, eyni zamanda Böyük Britaniyanın, Fransanın, Türkiyənin, Yunanıstanın və nə qədər təəccüblü olsa da, Rusiyanın Kiprdəki maraq dairəsi araşdırılmışdır (22).

Müasir mərhələdə Rusiya tarixşünaslığında Kipr problematikasi geniş yayılmamışdır: bu da ilk növbədə, problemin araşdırılması üçün gərəkli olan metodoloji istiqamətlərin böhran keçirməsi ilə bağlıdır. Belə ki, uzun müddət marksist metodologiyası ilə tarixi hadisələri təhlil edən rus tarixçiləri hazırda dondurulmuş vəziyyətdə olan Kipr münaqişəsinin başlıca səbəblərini tapmaqda çətinlik çəkirlər. Sovet dövründə nəşr olunan kitablarda bu münaqişənin kökləri daha çox ingilis müstəmləkəçiliyi ilə izah edilmiş, sinfi mübarizəni dominant sayan marksist yanaşma ilə isə müasir dövrdəki münaqişələri izah etmək mümkün deyildir.

1990-cı illərdə Kiprşünaslıq elmi Rusiyada əsl böhran keçirmişdir desək, yanırıq. Belə ki, keçən əsrin son onilliyində Kipr tarixi sözün əsl mənasında tarixçilərin diqqətindən kənarda qalmışdı. Təsadüfi deyil ki, həmin illərdə Kipr haqqında yalnız soraq kitabları nəşr olunurdu ki, bu da daha çox Rusiyadan olan iş adamlarının və turistlərin Kiprə cəlb olunması məqsədi daşıyırdı. Kiprin konkret tarixi üzrə əsərlər isə başlıca olaraq adanın qədim tarixinə və ya xaçlı dönməsinə həsr olunurdu. Vəziyyət yalnız 2004-cü ildə Kiprin yunan icmasının Avropa İttifaqına daxil olması ilə dəyişməyə başladı: Rusiya elmi ictimaiyyəti dərhal bu hadisəyə reaksiya verdi və Kiprin siyasi, ictimai və iqtisadi həyatı ilə bağlı məqalələr, daha sonra dissertasiyalar və monoqrafiyalar yazıldı.

Hazırda Kipr problemi Rusiya tarixşünaslığında yenə də araşdırılmaqdadır. Müasir Rusiya tarixşünaslığı Kipr münaqişəsi ilə bağlı mövqeyində bəzi dəyişikliklər də etmişdir: indi münaqişənin bütün faktorlarına eyni səviyyədə diqqət ayrılır və hadisələrə keçmiş Sovetlər İttifaqının mövqeyindən artıq baxılmır. Bu baxımdan O.N.Bredixin, T.K. Batdıyev, B.T.Biktimirov kimi müəllifləri qeyd etmək olar. Məsələn, O.N.Bredixin “Kipr münaqişəsi beynəlxalq münasibətlər sistemində” adlı məqaləsində (23) və “Kipr münaqişəsi: genezisi və inkişafının əsas mərhələləri” adlı dissertasiyasında (24) problemi Şərqi Aralıq dənizi bölgəsinin ümumi tarixi və müasir beynəlxalq münasibətlər çərçivəsində araşdırmışdır. Eyni mövqe T.K.Batdıyevin “Kiprdə BMT-nin hərbi qüvvələrinin hüquqi statusu” adlı məqaləsinə (25) və B.T.Biktimirovun “1945-1965-ci illərdə Böyük Britaniyanın siyasətində Kipr problemi” adlı dissertasiyasına (26) da aiddir. Hərçənd ki, bu sonuncu müəllif 1960-cı illərin hadisələrinin təhlilində sovet elminin təsirindən qaça bilməmişdir.

Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, sovet tarixşünaslığında Kipr hadisələrinin araşdırılması zamanı adanın yalnız yunan icmasının mövqeyi əsas götürülmüş, türk icmasının maraqları, istəyi, mücadiləsi tamamilə unudulmuşdur. Müasir mərhələdə Rusiya tarixşünaslığında zəif də olsa, Şimali Kipr Türk Respublikasının tarixinə də yer ayrılır. Bu baxımdan əslən Azərbaycanlı olan F.Hacıyevin “De-fakto müstəqillik: Şimali Kipr Türk Respublikası” adlı kitabı (27) diqqət çəkir. Əsərdə Kipr tarixi XIX əsrdən etibarən araşdırılır, münaqişənin kökləri üzə çıxarılır, adanın türk və yunan icmalarının sosial-iqtisadi həyatı təhlil edilir və nəhayət, Şimali Kipr Türk Respublikasının yaradılması və inkişaf tarixi araşdırılır.

Müasir Rusiya tarixşünaslığında baş verən metodoloji dəyişikliklər ümumiyyətlə etnik və milli münaqişələrin tarixinə fərqli mövqenin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır və bu, öz əksini konfliktologiya üzrə yazılan ümumiləşdirici əsərlərdə də göstərir. Bu baxımdan A.R.Aklayev, N.V.Qrişina, A.V.Levaşova, M.M.Lebeleva, D.M.Feldman kimi tarixçilərin əsərlərində aydın göstərir (28-33). Bu müəlliflərin əsərlərində müasir dünyadakı münaqişələrin, o cümlədən Kipr münaqişəsinin təkcə tarixi deyil, etno-siyasi məqamları, psixologiyası və həlli texnologiyası da araşdırılır.

Kipr problemi – xarakter etibarilə regional münaqişə sayılır; ona görə də Türkiyə və Avropa tarixşünaslığında bu problem daha geniş araşdırılmışdır, nəinki Rusiya tarixşünaslığında. Baxmayaraq ki, Rusiya tarix elmində Kipr problematikasi üzrə əsərlər xeyli saydadır, biz yalnız o əsərləri nəzərdən keçirdik ki, bu əsərlərdə Rusiya tarixçiləri *volens nolens* – yəni “öz” maraqları olan tərəf kimi çıxış edirlər. Bu, bizə Kipr münaqişəsində digər dövlətlərin, o cümlədən Rusiyanın rolunu üzə çıxarmaq üçün çox gərəqli ola bilər.

Ümumilikdə isə, Kipr tarixi, dəqiq desək, Kipr münaqişəsinin tarixi mürəkkəb, çoxşaxəli olduğu üçün, onun araşdırılması da eyni dərəcədə müxtəlif səviyyəlidir və tətbiqi əhəmiyyətə malikdir. Problemin tədqiqi sosial-humanitar idrak üçün əhəmiyyətli olub qloballaşan dünyanın ziddiyyətli şəklini obyektiv təqdim etməyə xidmət etməlidir. Kipr mövzusunun aktual

edən başlıca amillərdən biri – onun təkcə adanın tarixi üçün deyil, həm də ümumən Aralıq dənizi bölgəsinin tarixi üçün əhəmiyyəti ilə bağlıdır.

Bu gün Yaxın Şərq bölgəsinin çox siyasiləşdiyi, burada yaşayan xalqların iqtisadi və mədəni inkişafı üçün hər cür şəraitin olduğu, lakin hərbi və etnik qarşıdurma yaratmaq cəhdlərinin ara vermədiyi bir dövrdə Kiprin tarixinin obyektiv şəkildə ictimaiyyətə çatdırılmasına böyük ehtiyac vardır. Şübhəsiz, bu amil belə əsərlərin müəllifinin qarşısına böyük məsuliyyət də qoyur: Kipr tarixinin araşdırıcısı tarixi gerçəkliyi obyektiv şəkildə yazmaqla yanaşı, bölgədə məskunlaşmış hər bir xalqın eyni dərəcədə mədəni inkişaf tarixini həm elmi ictimaiyyətin, həm geniş oxucu kütləsinin nəzərinə çatdırmalı, hər hansı bir etnik zəmində qarşıdurma yarada biləcək fikirlərdən uzaq durmalı, siyasi tarixi təqdim edərkən çox ehtiyatlı olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Красильников А.Н. Внешняя политика Англии и лейбористская партия (1951-1964). М.: Наука, 1968
2. Тарабрин Е.А. Стратегия и тактика неоколониализма Англии. М.: Наука, 1969
3. Трухановский В.Г. Новейшая история Англии. М., 1958
4. Лемин И.М. Англо-американские противоречия после второй мировой войны. М., 1955
5. Лемин И.М. Обострение кризиса Британской империи после второй мировой войны. М.: Наука, 1951
6. Туганова О.Э. Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке. М., 1960
7. Леонидов С.М. Кипр в борьбе за независимость. М.: Изд-во ИМО, 1963
8. Анатольев Г.А. Проблема Кипра / Г.А. Анатольев, В.П. Орлов. М.: Знание, 1959
9. Кислицына Т.К. Национально-освободительное движение на Кипре: Обзор работ английских буржуазных историков // Вопросы истории, 1966, № 3, с. 179-185
10. Ковалев В.И. Проблема Кипра и НАТО // Дипломатическая академия МИД СССР: Научные труды. Вып. 3. М., 1978, с. 71-102
11. Ковалев В.Н. Проблема Кипра и Организация Объединенных Наций (1954 - 1977): Автореф. дис. канд. ист. наук. М., 1978
12. Николас А. Кипрская проблема в международных отношениях в 1960-1975 гг. Автореф. дис. канд. ист. наук. Киев, 1979
13. Шахбазов В.А. Проблема Кипра в Греко-турецких отношениях в 1945-1960 гг. // Вопросы истории и политэкономии. Сб. ст. научных работников и аспирантов. Орджоникидзе, 1974, с. 173-194
14. Шахбазов В.А. Кипрский вопрос в политике Турции (1960-1975 гг.). Автореф. дис. канд. ист. наук. М., 1977
15. Тюрина Л. Кипрский узел // Мировая экономика и международные отношения. 1973, № 12, с. 92-94
16. Бронин Я.Г. Политика империалистических держав в районе Средиземного моря. М.: Наука, 1984
17. Поцхверия Б.М. Внешняя политика Турции после второй мировой войны. М.: Наука, 1976
18. Поцхверия Б.М. Внешняя политика Турции в 60-х - начале 80-х гг. XX века. М.: Наука, 1986

19. Шмаров В.А. Особенности политики империализма в Восточном Средиземноморье. М.: Наука, 1986
20. Анисимов Л.Н. Проблема Кипра. Исторический и международноправовой аспект. М.: Международные отношения, 1986
21. Шмаров В.А. Кипр в средиземноморской политике НАТО. М.: Наука, 1982
22. Шпаро О.Б. Захват Кипра Англией. М.: Наука, 1974
23. Бредихин О. Н. Кипрский конфликт в системе международных отношений // Мировая экономика международные отношения, 2003, № 4, с. 54-62
24. Бредихин О.Н. Кипрский конфликт: генезис и основные этапы развития. Автореф. дис. . канд. ист. наук. М., 2006
25. Батдиев Т.К. Правовой статус вооруженных сил ООН на Кипре // Московский журнал международного права. 1995, № 3, с. 113-120
26. Биктимиров Б.Т. Кипрская проблема в политике Великобритании в 1945-1965 годы. Историко-политический анализ. М., 2009
27. Гаджиев Ф. Независимость де-факто: Турецкая Республика Северного Кипра. М., 2008
28. Аклаев А.Р. Этнополитическая конфликтология: Анализ и менеджмент. М., 2005
29. Левашова А. В. Конфликты в современном мире. М., 2001
30. Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов: подходы, решения, технологии. 2-е изд. М., 1999
31. Сыздыкова Ж. Особенности региональной политики Турции. М., 1999
32. Фельдман Д.М. Конфликты в мировой политике. М., 1997
33. Фельдман Д.М. Конфликты в современном мире. М., 2001

САНИ ГАДЖИЕВ

профессор Бакинского Государственного Университета

О СТЕПЕНИ ИЗУЧЕНИЯ КИПРСКОЙ ПРОБЛЕМЫ В РОССИЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В российской историографии изучение кипрской проблемы является одним из приоритетных. В 1950-60-е гг. основное внимание было уделено проблемам британской политике на Кипре. Начиная с 1970-х годов объектом исследований становится история возникновения кипрской проблемы. После распада СССР российскими авторами исследуются в основном экономические проблемы современного Кипра.

SANI HAJIYEV

professor of Baku State University

THE CYPRUS PROBLEM IN RUSSIAN HISTORIOGRAPHY

The report will address on the study of the Cyprus problem in Russian historiography.

In Russian historiography of the Cyprus problem is one of the most extensively studied problems. In the 1950's and 60's Russian historians have studied the Cyprus problem in the context of British foreign policy. Beginning in 1970, this issue was the subject of separate

Tarix və onun problemləri, № 2 2013

studies. But after the collapse of the Soviet Union Russian historians examine only the history of Southern Cyprus, and the history of Northern Cyprus is almost not studied.

Rəyçilər: t.e.d.M.B.Fətəliyev, t.e.d.R.C.Süleymanov

BDU, Tarix fakültəsi, “Asiya və Afrika ölkələri tarixi” kafedrasının 22.02.2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (№04).